

Η ΕΙΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΙΝ ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ *

Υ Π Ο

του καθηγητού GUSTAV MENSCHING

Ὁ ἄνθρωπος ἀναμφιβόλως ἔστρεφε τὸ βλέμμα του πάντοτε πρὸς τὸ μέλλον πλήρης μερίμνης ἀφ' ἑνὸς καὶ πλήρης ἐλπίδος ἀφ' ἑτέρου. Αὐτὸ τὸ βλέμμα πρὸς τὸ μέλλον ἦτο διάφορον κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, διότι διάφορα εἶναι τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα προσδοκᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ μέλλοντος. Ἐξ ἄλλου τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἐὰν πρόκειται διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀτόμου, τοῦ κόσμου ἢ μεμονωμένων λαῶν. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἐπαρκῶς τὰς ἀπόψεις ταύτας καὶ νὰ διαγράψωμεν τὴν συνολικὴν αὐτῶν εἰκόνα, τ.ἔ. τί ἀνέμενεν ἐκ τοῦ μέλλοντος ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἀναμένει ἀκόμη, κάμνομε τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν πρωτίμων λαϊκῶν θρησκειῶν καὶ τῶν συγχρόνων παγκοσμίων θρησκειῶν. Ἡ δομικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν βασικῶν τύπων τῶν θρησκειῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνίσταται κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι φορεῖς τῶν λαϊκῶν αὐτῶν θρησκειῶν ἦσαν λαοὶ καὶ φυλαί, αἱ ὁποῖαι συνησθάνοντο ὅτι εὐρίσκοντο ἐν τῇ σωτηρίᾳ. Φορεῖς ἀντιθέτως τῶν παγκοσμίων θρησκειῶν ἦσαν καὶ εἶναι κυρίως ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἐθεώρουν ἑαυτὰ ὡς εὐρισκόμενα οὐχὶ ἐν τῇ σωτηρίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπωλείᾳ, ἐκ τῆς ὁποίας ἤθελον νὰ ἀποδεδεσμευθοῦν.

Ἐὰν λοιπὸν ἐρωτήσωμεν τί προσεδόκουν αἱ λαϊκαὶ θρησκείαι ἐκ τοῦ μέλλοντος, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑαυτὸ στενωῶς συνδεδεμένον μετὰ τῆς ζωῆς τοῦ γένους, τῆς φυλῆς καὶ τοῦ λαοῦ. Τὸ ἄτομον εἶναι ἐκπρόσωπος μιᾶς ζώσης κοινότητος, διὰ τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὑπεύθυνον καὶ ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπεύθυνον διὰ τὸ ἄτομον. Εἰς αὐτὰς τὰς ζώσας κοινότητας, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον γεννᾶται, γνωρίζει τις ὅτι ὑπάρχει πραγματικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία διακρίνεται ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ζωικῆς λειτουργίας. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ζωὴ αὕτη, πραγματοποιηθεῖσα μέσῳ τῆς τελετουργικῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τῆς φυλῆς, εἶναι πλήρης σωτηρίας ζωὴ, ἡ ὁποία συνίσταται ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν δυνάμεων τοῦ ὑπερπέραν, δηλαδὴ τῶν θεῶν ἢ τῆς θεότητος.

Ἐξ αὐτῆς τῆς αὐτογνωσίας κατανοεῖ τις, τί θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν τῶν

---

* Ἐλέχθη τῇ 13ῃ Νοεμβρίου 1972 εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς μεταφράσεως καθόλου εἶχεν ὁ Ὑφηγητὴς τῆς Θρησκευολογίας κ. Δημήτριος Σ τ α θ ὀ π ο υ λ ο ς.

λαϊκῶν θρησκειῶν ὡς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τί ἐκ τοῦ μέλλοντος προσδοκᾶται. Ἐνταῦθα πρόκειται ὄχι περὶ τῆς ἀποκτήσεως πραγμάτων, τῶν ὁποίων στερεῖται, ἀλλὰ περὶ τῆς διαφυλάξεως τοῦ ἤδη κατεχομένου, δηλαδή τῆς σωτηρίου ἐπικοινωνίας τοῦ λαοῦ μετὰ τῆς ἐνθέου πραγματικότητος. Εἰς βαβυλωνιακὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον ὀμιλεῖ περὶ τῆς δημιουργίας καὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑπηρετῇ τοὺς θεοὺς. Πάντοτε πρέπει νὰ τοὺς τιμᾷ διὰ θυσιῶν».

Τὸ μέλλον ἐνταῦθα εἶναι κατὰ τοῦτο ἀντικείμενον ἰδιαιτέρως τῆς ἀσσυροβαβυλωνιακῆς θρησκείας, διότι ἐντεῦθεν ὡς γνωστὸν ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ ἀστρολογία, διότι ἐνομιζέτο ὅτι δύναται τις νὰ διαγνώσῃ τὸ ἐπίγειον μέλλον ἐκ τῆς θέσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων. Τὸ μέλλον τοῦ ἐπέκεινα ἦτο ἐνταῦθα, ὡς εἰς τὰς πλείστας λαϊκὰς θρησκείας, σκοτεινὸν καὶ ἐλάχιστα γοητευτικόν. Εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ὀμιλεῖ τις περὶ τοῦ ἐπέκεινα ὡς «τῆς ἄνευ ἐπιστροφῆς χώρας». Αἱ λαϊκαὶ θρησκείαι εἶναι ἐστραμμέναι πρὸς τὸ ἐνθάδε. Ἐνεκα τούτου σκοπὸς τῶν λαϊκῶν θρησκειῶν εἶναι ἡ ἐπιβίωσις τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὴν Π.Δ., ὅπου ἐπανειλημμένως ἀπαντᾷ ἡ ὑπόσχεσις διὰ μακρὰν ζωὴν, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς 4ης τῶν δέκα ἐντολῶν (Ἐξοδος 20,12):

«Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα,
ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἵνα μακροχρόνιος
γένῃ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι».

Ἄλλ' ὅτι τὸ ἐπέκεινα εἶναι τοσοῦτον δυσάρεστον καὶ ἄχαρι, ὅσον ὁ ἄδης τῶν Ἑλλήνων, δεικνύει ὁ Ψαλμὸς 48, 20-21:

«Εἰσελεύσεται ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ,
ἕως αἰῶνος οὐκ ὄψεται φῶς.
ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκεν,
παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς».

Παραλλήλως ὑπάρχουν πρῶιμοι θρησκείαι, αἱ ὁποῖαι ἀναμένουν συνέχισιν τῆς ἐπιγείου ζωῆς εἰς τὸ ἐπέκεινα. Ἡ Αἴγυπτος ἀποτελεῖ καλὸν παράδειγμα, διότι εἰς οὐδένα ἄλλον λαὸν ὑπῆρξε τόσον ἔντονος μέριμνα διὰ τὴν μετὰ θάνατον ὑπαρξίν, ὅσον εἰς τοὺς αἰγυπτίους. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀκούομεν τὴν φωνὴν τῆς ἀπελπισίας ἐκ μαρτυρίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Μέσου Βασιλείου περὶ τὴν 2αν χιλιετηρίδα π.Χ. εἰς τὸν διάλογον μετὰ τῆς ψυχῆς του ἐνὸς νοσταλγοῦντος τὸν θάνατον, ὅπου ἡ ἀπελπισία ἐνώπιον τοῦ μοιραίου θανάτου εὐρίσκει συγκινητικὴν ἔκφρασιν:

«Δὲν θὰ ξανάρθῃς ποτὲ ἔξω
 γιὰ νὰ ἀντικρύσῃς τὸν ἥλιο...
 Πρόσεξέ με, εἶναι καλὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο,
 ὅταν ἀκούῃ: ἀκολούθησε τὴν χαρούμενη μέρα
 καὶ ξέχασε τὴν ἔγνοια».

Ἔτσι μόνον πέρα τοῦ τάφου ἀνέμενέ τις εἰς τὰς λαϊκὰς θρησκείας γενικῶς καλόν τι, ἀλλ' ἐπίσης διὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν ἐνίοτε βλέπει τις ἐποχιακὴν χειροτέρευσιν τοῦ κόσμου. Ὡς πρὸς τοῦτο περὶ τὸ 700 π.Χ. ὁ Ἡσίοδος ἀποτελεῖ κλασσικὸν παράδειγμα μὲ τὴν διδασκαλίαν του περὶ τῶν κοσμικῶν ἐποχῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἦτο ὁ Χρυσοῦς αἰὼν, ὁ ὁποῖος περιγράφεται ὡς ἑξῆς:

«Χρῦσεον πρῶτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
 ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
 ὡς τε θεοὶ δ' ἔζωσαν ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
 νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ ὀϊζύος· οὐδέ τι δειλὸν
 γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
 τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἀπάντων».

Ὁ Χρυσοῦς αἰὼν κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀργυροῦ καὶ τοῦ Χαλκοῦ καὶ τοῦ Ἡρωϊκοῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον διαδέχεται ὁ πέμπτος, ὁ παρῶν Σιδηροῦς αἰὼν:

στυχ. 174 «Μηκέτ' ἔπειτ' ὤφελλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι ἀνδράσιν.
 Νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον· οὐδὲ ποτ' ἤμαρ παύσονται
 καμάτου καὶ ὀϊζύος, οὐδέ τι νύκτωρ
 φθειρόμενοι, χαλεπὰς δὲ θεοὶ δώσουσι μερίμνας...
 οὐδὲ πατὴρ παῖδεςιν ὁμοίος οὐδέ τις παῖδες,
 οὐδὲ ξεῖνος ξεινοδόκῳ καὶ ἐταῖρος ἐταίρῳ
 οὐδὲ κασίγνητος φίλος ἔσσεται, ὡς τὸ πάρος περ·
 αἶψα δὲ γηράσκοντας ἀτιμάσουσι τοκῆας·
 μέμφονται δ' ἄρα τοὺς χαλεποὺς βάζοντες ἔπεσοι,
 σχέτλιοι, οὐδὲ θεῶν ὄπιν εἰδότες...»

στυχ. 192 «δίκη δ' ἐν χερσὶ, καὶ αἰδῶς οὐκ ἔσται...
 τὰ δὲ λείπεται ἄλγεα λυγρὰ
 θνητοῖς ἀνθρώποισι· κακοῦ δ' οὐκ ἔσσεται ἀλήκη».

Στρεφόμεθα τώρα πρὸς τὰς παγκοσμίους θρησκείας καὶ ἐρωτῶμεν, τί περὶ μέλλοντος καὶ ἐξελίξεως πρεσβεύουν.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς πίστεως, ἐκ τοῦ χινδουῖσμοῦ. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου, τοῦτο εὐρίσκεται ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ κάρμα, τῆς ἰσχύος τῶν πράξεων. Ἡ ψυχὴ, (τὸ ἄτμαν), περιλαμβανομένη εἰς τὸ σῶμα ἀνθρώπων καὶ ζῶων, μεταβάλλει ἐκ νέου πάντοτε τὴν διαμονὴν της, διότι εἰς τὸν ἐκάστοτε θάνατον ἀκολουθεῖ νέα γέννησις τῆς ψυχῆς. Ἡ κυκλικὴ πορεία τῶν γεννήσεων εἶναι ὁ τροχός, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε σταματᾷ. Ἐκ τῶν ἐκτελεσθέντων πράξεων (KARMA) τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν προηγουμένην ζωὴν ἐξαρτᾶται τὸ εἶδος τῆς ἐνσαρκώσεως κατὰ τὴν νέαν ὑπαρξίν. Καίτοι ὁ ἔσχατος σκοπὸς ἐν τῷ χινδουῖσμῳ εἶναι ἡ μὴ ἐπιστροφή εἰς τὴν γῆν, τῆς ἐπιστροφῆς ταύτης θεωρουμένης ὡς ἐπιπόνου κύκλου ἀενάων νέων γεννήσεων, μολαταῦτα ἀναμένει τις, ἀφοῦ ὁ κύκλος οὗτος δὲν συντελεῖται ἀμέσως, καλυτέραν ζωὴν τῶν μελλοντικῶν ἐπιγείων μεταγεννήσεων μέσῳ ἀνόδου εἰς ἀνωτέρας τάξεις καλυτέρων συνθηκῶν ζωῆς.

Τοῦτο δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀυθαιρεσίας, οὔτε ἐκ τῆς δικαίας ἀμοιβῆς ἐνός θεοῦ, ἀλλὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Πειπωμένον εἶναι ἡ πράξις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἐκ τῆς παρελθούσης ζωῆς ἐνεργεῖ σωτηρίως ἢ καταστρεπτικῶς ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆς. «Καθ' ὃν τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θά γεννηθῆ», ἀναγράφεται εἰς Ἰνδικὸν θρησκευτικὸν κείμενον. Καὶ εἰς τὴν Bha-gavadgita ἀπαντᾷ τὸ ἐξῆς:

«Ὅ,τι ἐσκέφθης τελικῶς ἐπὶ τῆς γῆς,
εἰς αὐτὸ ἀποθανὼν θά μεταμορφωθῆς».

Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι περὶ καλυτέρου μέλλοντος μέσῳ ἐκτελεσθέντων καθηκόντων, διότι ἐκάστη τάξις ἔχει τὰ ἰδικὰ της καθήκοντα, μέσῳ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ὑψηλότερα καὶ καλυτέρα γέννησις κατὰ τὴν ἐπομένην ζωὴν. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ὅμως πάντα τὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς εἶναι ἄνευ νοήματος, παίγνιον τῆς θεότητος καὶ ἄνευ σκοποῦ. Ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς δὲν εἶναι καλυτέρευσις τοῦ κόσμου, ἀλλὰ αἰώνιον εἶναι, εἴτε εἰς τὴν ἀπρόσωπον πραγματικότητα τοῦ ἀπολύτου Βράχμαν, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσέρχεται τις, εἴτε εἰς κόσμον τῆς μακαριότητος ἐνός παραδείσου τοῦ Βισνοῦ ἢ τοῦ Σίβα.

Ὡς εἰς τὴν ζωὴν ἐκάστου ἀτόμου ὑπάρχει διαδοχὴ νεότητος, ὠριμότητος, γήρατος, οὕτω τὸ σύμπαν εὐρίσκεται εἰς ἀδιάκοπον κανονικὴν ἐξέλιξιν. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ αἰῶνων (KALPA), οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦνται ἐκ τεσσάρων περιόδων (YUGA), ἐκάστης τῶν ὁποίων προηγεῖται καὶ ἔπεται ἐν λυκαυγές. Αἱ τέσσαρες αὗται κοσμικαὶ περίοδοι ἐκάστου αἰῶνος διακρίνονται κατ' αὐτὴν τὴν Ἰνδοχινδουῖστικὴν ἀντίληψιν ἐκ τῆς ποιότητός των. Περὶ τοῦ Χρυσοῦ αἰῶνος γίνεται ἐπίσης λόγος, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν. Τότε ἐκυριάρχει πανταχοῦ ἐντιμότης. Οἱ ἄνθρωποι ἐξεπλήρουν τὰ καθήκοντά των

καὶ ἐτίμων τὸν ἕνα θεὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οἱ ἄνθρωποι ἦσαν εὐχαριστημένοι, διότι ἡ γῆ προσέφερον ἅπαντα, ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐχρειάζοντο. Ἐκάστην κοσμικὴν περίοδον ἠκολούθει τελικῶς χειροτέρευσις μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ ἡ πτώσις ἐκ τῆς πίστεως προσλαμβάνει δραστηριότερας μορφάς, δυσαρέσκεια καὶ ψεῦδος ἐξαπλοῦνται, ὥστε ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου ὁλονὲν ἐξαχρειοῦται κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτὴν περίοδον, τὴν «KALI-YUGA».

Ἐν τιαυτῇ περιπτώσει βεβαίως δέχονται, ὅτι μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κατάρπτωσιν ἐπαναλαμβάνεται, συμφώνως πρὸς αἰώνιον νόμον, ἡ ἰδία διαδικασία, οὕτως ὥστε ἡ ἐξέλιξις ἄρχεται δι' ἑνὸς Χρυσοῦ αἰῶνος, ἵνα τελειώσῃ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μιᾶς κυκλικῆς περὶ τοῦ σύμπαντος ἀντιλήψεως, ἐν τῷ ὁποίῳ πάντοτε συμβαίνει ἐκ νέου ἡ πορεία τῆς ἀναγεννήσεως, ἕως ὅτου κατόπιν τῶν πολλῶν ἐπαναλήψεων συμβῆῖ ἐνίστε πλήρης πτώσις τοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν μετὰ ἀπὸ μίαν ἐποχὴν ἡρεμίας τῶν κόσμων ἀκολουθεῖ πάλιν νέα ἀρχή.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν βουδδισμόν, εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν του μορφήν, τὸν HINAYANA, πρόκειται περὶ ἀπαισιόδοξου θεωρήσεως τοῦ κόσμου, διότι κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βούδδα ὁ κόσμος ὅλος εἶναι φαινομενικὴ πραγματικότης, μεταβλητὸς συνδυασμὸς ἀτομικῶν παραγόντων τοῦ ὑπάρχειν. Πάντα ὑπόκεινται εἰς τὸ γίγνεσθαι καὶ παρέρχεσθαι καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι τελικῶς ὑπαρκτόν τι. Ἡ ἔννοια τοῦ πόνου χαρακτηρίζει εἰς τὸν βουδδισμόν τὴν καθόλου κατάστασιν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς. Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς βουδδιστικῆς «σωτηριολογίας». Θὰ εἴπωμεν μόνον ὅτι ὁ ἀρχαϊκὸς βουδδισμὸς, δηλ. ἡ σχετικῶς αὐθεντικὴ διδασκαλία αὐτοῦ τοῦ Βούδδα, ὡς ἔσχατον σκοπὸν παντὸς ἀνθρωπίνου ἀναμένει τὴν διάλυσιν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ ἀπόλυτον, ἀπρόσωπον καὶ ἄλογον εἶναι, εἰς τὸ Nirvana, μέσῳ ἀπειραριθμῶν ἀναγεννήσεων τῆς ὑπάρξεως. Nirvana, τὸ ὁποῖον σημαίνει «σβέσις», δὲν εἶναι τὸ ὄντικόν Οὐδὲν ἀλλὰ εἶναι ἡ ἄρσις (παῦσις) πάσης ἀτομικότητος καὶ συνειδήσεως. Τοῦτο εἶναι ἡ διάλυσις εἰς τὸ μέγα εἶναι, ὅπως τὰ ρεύματα διαλύονται εἰς τὸν ὠκεανόν. «Διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐκείνου, ὅστις εἰσῆλθεν εἰς τὸ Nirvana, τοῦ λελυτρωμένου», λέγει ἕν κείμενον, «δὲν ὑπάρχουν λέξεις· διότι εἶναι ἀνύπαρκτον ὅ,τι αἱ λέξεις θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκφράσουν».

Ὁ βουδδισμὸς ἐκ κατὰγωγῆς ἔχει ἀπαισιόδοξον ἀντίληψιν περὶ τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν τελευταία ἀναλύσει ὁ κόσμος ἐμφανίζεται ὡς ἄνευ νοήματος καὶ ἀξίας. Ὁ Hinayana βουδδισμὸς ἔχει ἐπιδράσει βαθύτατα εἰς τοὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι τὸν ἀκολουθοῦν καὶ τοὺς ἔχει καταστήσει φιλειρηνικὰς κοινότητας. Οὗτος περαιτέρω διδάσκει ὑψηλὴν ἠθικὴν περὶ εὐσπλαχνίας, εἶναι ἐναντίον παντὸς φόνου καὶ ὑπὲρ τῆς ἀπεριορίστου ἀγάπης καὶ εὐεργεσίας πρὸς πᾶν δημιουργημά. Ἀπὸ τὸν βουδδισμόν αὐτὸν δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀνεμένετο καλύτερον μέλλον. Οὗτος δὲν προσεπάθει διὰ καλυτέραν ἐξέ-

λιξιν. Ὁ ἠθικὸς ἀγών, ὅστις ἐνταῦθα ἀπαιτεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βουδδισμού, ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ πράττοντος ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ κόσμου.

Παρ' ὅλον ὅτι ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ἡς ὁ λόγος περιόδου ἀναπτυσσόμενος καὶ οὕτω καλούμενος μαχαγυάνα βουδδισμός, ὁ ὁποῖος κατέστη ἡ κατ' ἐξοχὴν παγκόσμιος θρησκεία καὶ κατέλαβε τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ἀσίας, ἐτήρησε διάφορον στάσιν ἔναντι τοῦ εἰς θεότητα ὑψωθέντος Βούδδα, ὁ ὁποῖος π.χ. εἰς τὸν ἀμινταῖσμον τῆς Ἰαπωνίας σώζει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἕνα παράδεισον μακαριότητος, ἐν τούτοις καὶ ἐδῶ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὁ σκοπὸς εἶναι τὸ ἀπρόσωπον νιρβάνα.

Μετὰ τὴν μεταίχμαλωσιακὴν ἐποχὴν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῆς ἰσραηλιτικῆς θρησκείας κατέστη σκοπὸς τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ ὁ Μεσσίας καὶ ἡ βασιλεία του. Ὡς ὁ Δαυὶδ εἶναι ὁ ἰδανικὸς βασιλεὺς τοῦ παρελθόντος, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν προσδοκίαν πίστεως ὁ νέος κυρίαρχος θὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ γένους του, θὰ φέρῃ τὴν εἰρήνην καὶ θὰ κυβερνήσῃ τὸ βασίλειον τοῦ Ἰσραὴλ ἐν δικαιοσύνῃ. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας ὁμιλεῖ περὶ τῆς βασιλείας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη θὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῶν ζώων, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ 11 κεφάλαιον τοῦ Ἡσαΐου: «Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων καὶ ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βοῦς καὶ ἄρκτος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδιά αὐτῶν ἔσονται». Καὶ ἀλλαχοῦ (κεφ. 32) γίνεται λόγος περὶ τοῦ μεσσιανικοῦ βασιλέως, ὅστις θὰ βασιλεύσῃ, ἵνα ἐγκαθιδρῶσῃ τὴν εἰρήνην· «καὶ ἄρχοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσιν καὶ ἀναπαύσεται ἐν τῇ ἐρήμῳ κρίμα, καὶ δικαιοσύνη ἐν τῷ Καρμῆλῳ κατοικήσει· καὶ ἔσται τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης εἰρήνη, καὶ κρατήσῃ ἡ δικαιοσύνη ἀνάπαυσιν, καὶ πεποιθότες ἕως τοῦ αἰῶνος· καὶ κατοικήσει ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐν πόλει εἰρήνης καὶ ἐνοικήσει πεποισίως, καὶ ἀναπαύσονται μετὰ πλοῦτου».

Ὁ χριστιανισμὸς τῆς πρώτης περιόδου κάμνει λόγον οὐχὶ περὶ μιᾶς ἐξελιξέως, ἀλλὰ περὶ μιᾶς ριζικῆς κοσμοϊστορικῆς καμπῆς διὰ τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἰησοῦς ἐκήρυξε καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἐγγύς. Ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀρχαίου χριστιανισμοῦ παρίστατο δι' αἰῶνων. Ἐπιστεύετο ὅτι ὁ παρῶν αἰὼν κεῖται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σατανᾶ. Μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὅμως θὰ ἤρχετο νέος Αἰὼν, νέα ἐποχὴ, τελικὴ κοσμικὴ περίοδος. Ἡ προσδοκία ὅμως αὕτη τοῦ τέλους δὲν ἐξεπληρώθη. Τὸ τέλος τοῦ κόσμου δὲν ἦλθεν, ὁ Παῦλος δὲν ὠμίλει πλέον ὡς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι μετὰ τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ θὰ ἔλθῃ νέος Αἰὼν, ἀλλὰ ἔλεγεν, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὁ νέος Αἰὼν ἤδη ἔφθασεν. Ἄνεμένετο ἡ Β' παρουσία τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν κρίσιν. Ἀλλὰ διότι καὶ αὕτη ἡ προσδοκία δὲν ἐξεπληρώθη, ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὸν ἀμετάβλητον κόσμον. Οὕτω προέκυψεν ἐνταῦθα μία ὀργάνωσις συνεχῶς ἀύξανομένη εἰς ἐπιδράσεις καὶ δύναμιν, ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία κατενόει ἐαυτὴν ὡς τὴν ἐπίγειον

βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὁποία παρεῖχεν εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν νέας ὠθήσεις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

Ὅμοίως καὶ τὸ Ἰσλάμ ἦτο καὶ εἶναι ἐστραμμένον πρὸς ἓνα σκοπὸν, δηλ. νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀλλάχ εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πιστοὺς τὸν ἐρχόμενον παράδεισον. Ὁ ἐπίγειος κόσμος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ σταδιακῶς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀλλάχ, οἱ δὲ «ἱεροὶ πόλεμοι» τοῦ παρελθόντος ὑπῆρτον ἀκριβῶς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Εἰς τὴν σιιτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Ἰσλάμ ἔξει καὶ ζῆ ἡ προσδοκία τῆς μορφῆς ἐνὸς Σωτῆρος, τοῦ Μάχντι, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος τοῦ κόσμου θὰ ἐπιστρέψῃ διὰ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ὡς λυτρωτῆς τοῦ κόσμου τὴν ἰδανικὴν βασιλείαν.

Καὶ τώρα στρεφόμεθα πρὸς τὸν σύγχρονον κόσμον καὶ τοὺς ἀπαντωμένους εἰς αὐτὸν σκοποὺς τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τῶν θρησκειῶν. Ὁ σύγχρονος κόσμος, εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν, χαρακτηρίζεται οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν «ἐκκοσμικεῖσιν». Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐδημιουργήθη, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τάσις τῆς αὐτοτελείας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ περιβάλλοντος μὲ ἀύξανομένην ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἴδιον τὸ λογικὸν ὡς δύναμιν γνώσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅμως ἐσυνταμεύθη ἡ διαδικασία τῆς ἀποδεσμεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῆς θρησκείας καὶ τῶν περιορισμῶν τῆς. Ἡ διαδικασία αὕτη ἤρχισεν εἰς τὴν Δύσιν μὲ τὸν Διαφωτισμὸν, τὸν Ὁρθολογισμὸν. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος, ὡς ἐξελίσσεται εἰς τὸν Διαφωτισμὸν, δύναται ἐν συντομίᾳ νὰ νοηθῇ ὡς αὐτονομία τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἑαυτό. Ὁ Κάντ ὁμιλεῖ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου «ἐκ τῆς ἰδίας ὑπαιτιότητι ἀνωριμότητος». Μὲ ἀύξανομένην ἄνοδον ἀπὸ τῆς ἐνάργεως τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸ λογικὸν ἀπομακρύνεται ἐκ τῶν συναισθηματικῶν δεσμεύσεων καὶ γίνεται τὸ μοναδικὸν μέτρον ἀξιολογήσεως ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ἀπόψεων καὶ ἀντιλήψεων. Τὸ λογικὸν κατέστη τὸ ὄργανον κατανοήσεως τοῦ κόσμου, ἀποδεσμευθὲν ἀπὸ πᾶσαν παράδοσιν καὶ ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν. Εἰς αὐτὸ τὸ περιβάλλον ἐντάσσεται ἐντὸς τοῦ γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ Λέσσιγγ, ὁ ὁποῖος παρέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς βιολογίας καὶ ἐφήρμοσεν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος, θεωρήσας τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκειῶν ὡς πορείαν ἐξελίξεως πρὸς τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πραγματοποίησις καθαρᾶς θρησκείας τῆς λογικῆς, μιᾶς φυσικῆς θρησκείας. Ἡ πορεία ὅμως αὕτη ὑπηρετεῖ κατὰ τὸν Λέσσιγγ τὴν «ἀγωγήν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους», ὡς οὗτος ἐπιγράφει οὕτω καὶ ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἔργων του. Δὲν δυνάμεθα ἐδῶ νὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὴν ἱστορίαν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Αὕτη εἶναι καὶ παραμένει μέχρι σήμερον, ὡς στάσις, σπουδαῖος παράγων τῆς ἐκκοσμικεύσεως, τὴν ὁποίαν προσπαθοῦμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν. Οὕτω λοιπὸν προέκυψεν, εἰς ἐξωθησεντικὸς πολιτισμὸς, γεννηθεὶς ἐκ τῶν φυσικῶν δυνάμεων τῆς λογικῆς καὶ τοῦ συναισθήματος.

Ὁ συνεχῶς διαφοροποιούμενος οὗτος κοσμικὸς πολιτισμὸς παρεμέρισεν ἀναγκαίως ὠρισμένας πεπαλαιωμένας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, θρησκευτικὰς μυθικὰς περὶ κόσμου θεωρίας καὶ ἐνίοτε μαγικὰς πράξεις, ὑποστηριζόμενας ἀπὸ θρησκευτικὰς ὀργανώσεις.

Ἄν τώρα θέσωμεν τὸ ἐρώτημα, ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκοσμικεύσεως ταύτης ἐν σχέσει πρὸς τὰς θρησκείας τοῦ κόσμου, διαπιστώνομεν ἐν πρώτοις ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐνότης τῶν περιοχῶν τοῦ πολιτισμοῦ διεσπάρθη. Κάποτε ὑπῆρχεν εἰς τοὺς θρησκευτικῶς ὀργανωμένους πολιτισμοὺς καὶ λαοὺς εἷς συνεκτικὸς δεσμός. Διὰ τῆς ἐκκοσμικεύσεως διεσπάρθη οὗτος. Ἡ προβληθεῖσα ἀπαίτησις τοῦ ἐπὶ μέρους ἀτόμου νὰ ἔχῃ ἰδίαν θρησκευτικὴν ἢ μὴ θρησκευτικὴν γνώμην καὶ ζωὴν εἰς τοιαύτας οὐχὶ πλέον ἐνιαίως προσδιοριζόμενας κοινωνίας πολιτισμοῦ καὶ λαῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν σημερινὴν «πολυμερικὴν κοινωνίαν», ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς πολλὰ μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὴν Δύσιν, καὶ ἡ ὁποία θρησκευτικῶς εἶναι οὐδετέρα καὶ ἐξ αὐτοῦ οὐδεμίαν προτίμησιν ἔχει δι' ὠρισμένας θρησκείας. Παράδειγμα διεισδύσεως τοῦ μοντέρνου κοσμικοῦ πνεύματος εἰς ἓνα μέχρι τοῦδε κλειστὸν θρησκευτικὸν κόσμον, ἦτοι τὸν τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι ἡ Τουρκία. Τὸ Ἰσλάμ ἦτο ἐδῶ καὶ εἶναι εἰς τὰς λοιπὰς ἀραβικὰς χώρας ὁ συνεκτικὸς δεσμός, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ καθωριζέτο ἐνιαίως κατὰ τὸν νόμον τοῦ Ἰσλάμ. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος συνέβη εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ τοῦ Κεμάλ Ἀτατούρκ ἡ εἰσβολὴ τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος εἰς ἓνα μέχρι τοῦδε κλειστὸν κόσμον, καθ' ὅσον ἡ Τουρκία ἀνεκηρύχθη κοσμικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου αἱ δημόσιαι σχέσεις καθορίζονται ὄχι πλέον συμφώνως πρὸς τὸ ἰσλαμικὸν δίκαιον, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸ κοσμικὸν δίκαιον.

Διάφοροι εἶναι αἱ σχέσεις εἰς τὸ νέον κράτος τοῦ Ἰσραήλ, τὸ ὁποῖον ἰδρῦθη μὲν ὡς κοσμικὸν κράτος, ἐν τούτοις ὅμως οἱ Ραββῖνοι ἔχουν ἀκόμη μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς αὐτὸ καὶ προσδιορίζουν ὠρισμένας μορφὰς τῆς δημοσίας ζωῆς, ὡς π.χ. τὴν ἀργίαν τοῦ Σαββάτου (διὰ τῆς παύσεως τῆς κινήσεως τῶν αὐτοκινήτων), τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου (ἐνώπιον τοῦ Ραββίνου) κλπ., κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ παλαιοῦ Ἰσραηλιτικοῦ θρησκευτικοῦ κράτους.

Περαιτέρω ἀκολουθία τῆς ἐκκοσμικεύσεως εἶναι φυσικὰ καὶ ἡ προϋοῦσα ἀποξένωσις ἐκ τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων αὐτῆς. Οὕτως ἐμποδίζεται τις π.χ. εἰς ὠρισμένας χώρας μὲ πολυμερικὴν κοινωνίαν ἐμπρὸς εἰς καθωρισμένην ὑπὸ ἐνὸς δόγματος σχολικὴν ἀγωγὴν καὶ ἀξιοῖ θρησκευτικῶς οὐδετέραν ἀγωγὴν τῶν τέκνων του.

Ἐπανερχόμεθα ἐκ νέου εἰς τὸ θέμα μας καὶ ἐρωτῶμεν, ποίας ἐπιδράσεις ἤσκησεν ἡ διαδικασία αὕτη τῆς ἐκκοσμικεύσεως ἐπὶ τῶν θρησκειῶν σήμερον καὶ ἐπὶ τῆς πίστεως των εἰς τὴν ἐξέλιξιν. Ἐκκινῶμεν διὰ τὴν θεώρησίν μας ἐκ τῶν πρωτογόνων, εἰς τὴν ζωὴν τῶν ὁποίων, ἕνεκα τῆς συναντήσεως αὐτῶν μὲ τὸν τεχνικὸν καὶ πνευματικὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως, συνέβησαν βασικαὶ μεταβολαί. Τὰς μεταβολὰς ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν

κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τοὺς πρωτογόνους, ἀποδίδουν μὲ τὸ ὄνομα *nativismus*. Ὁ W. E. Mühlmann καθορίζει τὸν ὄρον αὐτὸν ὡς ἀκολούθως: «Ὁ *nativismus* εἶναι ἡ συλλογικὴ πορεία δράσεως, ὑποκινουμένη ἐκ τῆς ροπῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς αὐτοπεποιθήσεως τῆς ομάδος, ἡ ὁποία ἐκλονίσθη ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος παγκοσμίου τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, μέσῳ τῆς ἐντόνου διαδηλώσεως τῆς ἰδίας αὐτῆς συμβολῆς». Οὕτως ὑποδηλοῦται, ὅτι τὰ κινήματα ταῦτα προῆλθον ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν ἰδιαζουσῶν προσδοκιῶν, σκοπῶν καὶ ἐλπίδων τῆς ομάδος διὰ τὸ μέλλον μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸν τεχνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν. Ἄπαντα λοιπὸν τὰ κινήματα ταῦτα εἶναι φαινόμενα προερχόμενα ἐξ ἀντιδράσεως, τὰ ὁποῖα ἀφ' ἑνὸς μὲν διακρατοῦν ἐνσυνειδήτως ὠρισμένα καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ξένους πολιτιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἰδίας παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς συναντήσεως μὲ τὸν ξένον πολιτισμὸν καὶ τὴν θρησκείαν κατάρθωσαν νὰ δημιουργήσουν ὠρισμένα ἴδια μορφώματα. Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν ἅπαντα τὰ κινήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκουν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν πραγματοποίησιν μελλοντικῶν σκοπῶν. Αὐτὰ εἶναι αἱ ἀξιοπεριεργοὶ ἐκεῖναι λατρεῖαι τῆς Νέας Γουϊνέας καὶ τῶν Μελανησίων νήσων, τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν λατρεῖας *Kargo*. Ἡ λατρεία *Kargo* εἶναι ἡ συλλογικὴ ὀνομασία διὰ τὰ θρησκευτικοπολιτιστικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἀναμονὴ ἑνὸς πλοίου μὲ εὐρωπαϊκὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα θὰ διανεμηθοῦν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, παίξει ρόλον τινά. Εἰς τὰ προφητικὰ κινήματα τῶν ἰθαγενῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἀναμένεται ἡ μορφή ἑνὸς σωτήρος. Οἱ ἰδρυταὶ τῶν θρησκειῶν εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς εἶναι προφήται, οἱ ὁποῖοι κηρύσσουν τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπικειμένην σωτηρίαν. Ὡς προϋπόθεσιν τῶν ἐσχατολογικῶν αὐτῶν κινήματων πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν συνάντησιν μετὰ χριστιανικῶν διδασκαλιῶν. Ἐνῶ ὅμως τὰ κυρίως ἐσχατολογικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν τὴν ἔλυσιν ἑνὸς γεγονότος ἀνεξαρτήτως ἰδίας δράσεως, ἔχουν ὡς ἐπακόλουθον μίαν καθαρῶς παθητικὴν στάσιν διὰ τοὺς ἀναμένοντας, ὑπάρχουν ἕτερα κινήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξ ἴσου ἐσχατολογικὰ καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι ἐν ὄψει τοῦ σκοποῦ παρορμοῦνται πρὸς ἰδίαν δράσιν, ὡς π.χ. εἰς ὠρισμένας φυλάς Ἰνδιάνων τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἀναφέρεται, ἀναλαμβάνουν πορείας μὲ τὸν συγκεκριμένον σκοπὸν, ὅπως εἰσέλθουν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ εἰς τὴν χώραν τῆς ἀθανασίας. Τοιαῦται πορεῖαι ἀνελαμβάνοντο ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐτεροι πορεῖαι ἔλαβον χώραν τὸν 18ον αἰῶνα, ἵνα διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀποφύγουν τὴν, ὡς ἐξελάμβανον, ἀμέσως ἐπικειμένην καταστροφὴν τοῦ κόσμου καὶ ἵνα φθάσουν εἰς τὴν «ἀνευ κακοῦ χώραν».

Ἐπιχειροῦμεν τώρα, ὅπως ἐκθέσωμεν, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, ποῖοι νέοι σκοποὶ προκύπτουν εἰς τὰς νέας θρησκείας τοῦ παρόντος ἐκ τῆς μεταβληθείσης πάγκοσμίου καταστάσεως.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ ἐν πρώτοις εἰς τὸν βουδδισμόν, διαπιστοῦται μία ἀφύπνισις, ἡ ὁποία συνίσταται κυρίως — εἰς τὸ ἐντελῶς νέον διὰ τὸν βουδδισμόν γεγονός — ὅτι μεταξὺ τῶν βουδδιστικῶν λαῶν ἐδημιουργήθη κοινωνικο-ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ εὐθύνη, μία συνείδησις κοινότητος. Ὁ βουδδισμὸς μετέχει καὶ ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀναγέννησιν τῆς Κεϋλάνης, τῆς Βούρμας, τῆς Ταϊλάνδης, τοῦ Λάος καὶ τῆς Καμπότζης. Ὁ βουδδισμὸς ἐλάχιστα ἐβλάβη ἐκ τῆς ἐκκοσμητικέσεως, διότι ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἐναντίον πάσης διατυπώσεως ὀρισμοῦ περὶ τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος καὶ εἶναι θρησκεία ἄνευ προσωπικοῦ Θεοῦ, τουλάχιστον εἰς τὴν μίαν ἐκ τῶν μορφῶν του, τὴν τοῦ Hinayana.

Ὡς ἐκ τούτου ἐλλείπουν ἐκ τοῦ βουδδισμοῦ τὰ μυθολογικὰ ἐκεῖνα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν σήμερον εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ἰδίᾳ εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς κριτικῆς. Ἐπὶ πλεόν ὁ βουδδισμὸς ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βούδδα κηρύσσει εἰδός τι ἀτομικῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία ἔχει μεγάλας ὁμοιότητας μὲ τὸ σύγχρονον ἐπιστημονικὸν κοσμοεἰδῶλον τῆς φυσικῆς, ὥστε ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτοῦ οὐδεμία εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται σύγκρουσις μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης. Ὁ ρόλος τοῦ συγχρόνου βουδδισμοῦ συνίσταται, ὡς εἶναι εὐνόητον, εἰς τὴν ἀπομάκρυσίν του ἐκ τῆς ἀρνητικῆς καὶ ἀπαισιοδόξου τοποθετήσεώς του ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἐνδοκοσμίου ἠθικῆς πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα πρόεκυψαν ἐκ τῆς συγχρόνου ἐξελιξέως τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς. Τυγχάνει ἐνδιαφέρον, ὅτι εἰς τὰς Ἰνδίας, τὴν χώραν καταγωγῆς τοῦ βουδδισμοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπὸ πολλῶν αἰώνων ἔχει οὗτος σχεδὸν ἐξαφανισθῆ ἀφυπνίζεται ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν βουδδισμόν. Ὁ ἀναγεννώμενος ἐπὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ἐδάφους βουδδισμὸς, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Ernst Benz, προβάλλει ἠθικοκοινωνικὰ προγράμματα. Θέλει νὰ καταργήσῃ τὰς Κάστας καὶ νὰ ἀπαλείψῃ τὰ μειονεκτήματα τῶν κατωτέρων ὁμάδων. Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν 40 ἑκατομμυρίων τῶν ἐκτὸς Κάστας, τῶν λεγομένων ἐν ἀρνητικῇ ἐννοίᾳ «ἀπλησιάζωτων», μετεστράφησαν τὸ 1956 πολλοὶ εἰς τὸν βουδδισμόν. Πολλὰς φορὰς, ὡς εἶναι εὐνόητον, ὁ βουδδισμὸς φέρει ἔντονον πολιτικὸν χαρακτήρα, ὡς εἰς τὴν Κεϋλάνην, τὴν Βούρμαν καὶ τὸ Βιετνάμ. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν διαδικασίαν προσαρμογῆς αὐτοῦ εἰς τὰ νέα προβλήματα εἶναι π.χ. ὅτι εἰς τὴν Βούρμαν ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας ἐκ τοῦ πόνου ἐρμηνεύεται ἐκ νέου ὡς ἀπελευθέρωσις ἐκ τῶν κοινωνικῶν κακῶν. Εἰς τὸ Βιετνάμ ἡ διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς κυβερνώσης μειονότητος, συνισταμένης ἐκ Καθολικῶν, ὠδήγησεν ὅλως ἰδιαζόντως εἰς τὴν πολιτικοποίησιν τοῦ βουδδισμοῦ. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν παλαιὰ βουδδιστικὰ σχολαὶ ἀνανεοῦνται. Αἱ βουδδιστικαὶ Μοναὶ γίνονται ἐκ νέου γνήσiai πνευματικαὶ κοινότητες, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τὴν δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ζωὴν. Εἰς τὴν ἐρυθρὰν Κίναν ὁ βουδδισμὸς ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἕνεκα τῆς ἐχθρότητος τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ ἐναντίον τῆς θρησκείας,

ἐξεδιώχθη κατ' ἀρχὰς καὶ κατεδικάσθη. Ὅμως τὸ 1950 ἰδρύθη μὲ κρατικὴν ἔγκρισιν ἡ «Βουδδιστικὴ ἑταιρεία τῆς Κίνας», ἡ ὁποία δρᾷ ὑπὸ κρατικὸν ἔλεγχον.

Σύγχρονον χινδουισμόν κηρύττει ὁ Radhakrishna, ὁ προτελευταῖος Πρόεδρος τῶν Ἰνδιῶν, ὁ ὁποῖος πρὶν γίνῃ διπλωμάτης καὶ ὑπάγῃ εἰς Μόσχαν, ὑπῆρξε καθηγητῆς τῆς Συγκριτικῆς θρησκειολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ, καὶ ὁ ὁποῖος ἕνεκα τῶν πολλῶν γνώσεών του, τόσον τῆς ἀνατολικῆς ὅσον καὶ τῆς δυτικῆς σκέψεως, προτείνει νέαν ἐρμηνεῖαν τῶν ἀρχαίων Ἰνδικῶν κειμένων. Πρὸ 100 ἐτῶν ὁ Ἰνδικὸς κόσμος, ἕνεκα τῆς ἐπαφῆς του μὲ τὴν Δύσιν, βαθέως ἐκλονίσθη καὶ ἀπεθαρρύνθη. Σήμερον ὁμοῦς ὁ χινδουισμὸς ἀποδεικνύεται ἰδιαζόντως ἱκανὸς πρὸς προσαρμογὴν. Δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον νὰ εἶναι μία φυγόκοσμος καὶ ἀπαισιδόδοξος θρησκεία, ἀλλὰ θέλει νὰ καταφάσκη καὶ νὰ διαμορφώῃ τὸν κόσμον. Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὴν βάσιν δι' ἕνα νέον Ἰνδικὸν πολιτισμόν. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας ἐπίσης ὑπάρχουν τάσεις πρὸς ἐκκοσμίκευσιν. Ἡ Βεγκάλῃ καὶ ἡ Νότιος Ἰνδία εἶναι περιοχαί, εἰς τὰς ὁποίας στοιχεῖα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ αἱ μετ' αὐτοῦ συναρτώμεναι τάσεις πρὸς ἐκκοσμίκευσιν ἐμφανίζονται κατὰ τὸν πλέον ἀποφασιστικὸν τρόπον. Ἐπειδὴ ὁμοῦς διὰ τὰς πλείστας μορφὰς τῆς Ἰνδικῆς θρησκευτικότητος ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἡ γνώσις τοῦ ἰδίου αἰωνίου ἐγώ, τοῦ Ἄτμαν, ὡς ὑψίστου σκοποῦ, δύναται ἡ πίστις αὕτη νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰς ἐκκοσμικευμένας κοσμοθεωρίας. Ἐνταῦθα ἡ ἐκκοσμίκευσις καὶ ἡ θρησκεία δὲν ἀλληλοαποκλείονται. Παρὰ ταῦτα εἰς τὰς σύγχρονους Ἰνδίας καὶ δὴ εἰς τὸν Νότον υφίστανται ἐπίσης βασικὰ ἀντιθρησκευτικὰ ρεύματα.

Ἰδιαζόντως ἐντυπωσιακὴν εἰκόνα προσδιορισμοῦ νέων στόχων προσφέρουν αἱ λεγόμεναι νέαι θρησκείαι τῆς Ἰαπωνίας. Ὁ Werner Kohler εἰς τὸ βιβλίον του «Διδασκαλία τοῦ λωτοῦ καὶ αἱ νέαι θρησκείαι ἐν Ἰαπωνίᾳ» (Zurich 1962) ἔδωκεν ἐποπτικὴν καὶ βαθέως θεμελιωμένην εἰκόνα πολλῶν νεοεμφανισθεισῶν θρησκειῶν, εἰς τὰς ὁποίας προστρέχουν πολλοὶ ὄπαδοί. Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ὑπαισέλωμεν εἰς λεπτομερείας. Ὁ Kohler ἐπισύρει τὴν προσοχὴν ἐνταῦθα εἰς τὸ ὅτι οἱ ὄπαδοί τῶν νέων αὐτῶν θρησκειῶν εἶναι λαϊκοί, τῶν ὁποίων ἡ ψυχικὴ ἀνάγκη ἐκ τῆς μονώσεως εἰς τὴν σύγχρονον βιομηχανικὴν κοινωνίαν δὲν ἔμπορεῖ νὰ εὔρη ἱκανοποίησιν ἐκ τῶν παραδοσιακῶν θρησκειῶν. Εἰς αὐτὰς τὰς θρησκείας πολλοὶ ἄνθρωποι στηρίζουν τὴν ἐλπίδα δι' ἕνα καλῦτερον κόσμον. Ὁ Kohler γράφει: «Αἱ νέαι θρησκείαι εἶναι θρησκείαι τῆς ἐλπίδος. Ἡ ἐλπίς ἐκάστην φορὰν ἔχει ἀκριβῶς μεγάλην δύναμιν, διότι πρόκειται περὶ τῆς ἐλπίδος ἐναντι μιᾶς ἀπελπιστικῆς καταστάσεως. Ἐν μέσῳ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας ἐλπίζει τις εἰς καλυτέραν δικαιοσύνην, ἐν μέσῳ τῶν πολέμων εἰς τὴν εἰρήνην, ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως εἰς τὴν μεγάλην περίοδον τῆς χαρᾶς. Εἰς τὰς περισσοτέρας θρησκείας εἶναι κοινὴ ἡ ἐλπίς ἐπὶ μιᾶς βασιλείας

τῆς δικαιοσύνης, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς χαρᾶς ἐναυῦθα καὶ τώρα ἐπὶ τῆς γῆς».

Ἐσαυτὼς καὶ εἰς τὸν σύγχρονον ἰσλαμισμὸν παρατηροῦμεν τάσεις προσαρμογῆς πρὸς τὸν σημερινὸν ἐκκοσμικευθέντα κόσμον, ἥτοι πρὸς τὸ κοσμοεἶδωλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Καθ' ὃν χρόνον τοιαῦται προσαρμογαὶ εἰς τὰς μυστικιστικὰς θρησκείας τοῦ βουδδισμού καὶ τοῦ χινδουϊσμοῦ εἶναι εὐχερεῖς, παρομοία προσαρμογὴ εἰς τὰς ἱστορικοῦ καὶ προφητικοῦ χαρακτῆρος θρησκείας, δηλαδὴ εἰς τὸ ἰσλάμ καὶ εἰς τὸν χριστιανισμόν, εἶναι δύσκολος, διότι αἱ θρησκείαι αὗται μετὰ δυσχερείας δύνανται νὰ ἀπελευθερωθῶν ἐκ παραδοσιακῶν στόχων καὶ παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, θεωροῦνται ὡς ἀμετάβλητος ἀποκάλυψις. Ἐν τούτοις ἀντιπροσωπεύεται ἡ ἄποψις, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐξαρτώμενον δέον νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ἰσλαμικὴν διδασκαλίαν. Συγχρόνως δὲ πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ ἰσλαμισμού κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν ἐκπροσώπων αὐτοῦ ἠμπορεῖ νὰ συνυπάρξῃ καθ' ὅλοκληρίαν μετὰ νέων ἐπιστημονικῶν ἐπιτευξέων. Ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ δρῶσα *Ahmadiyya* — ἱεραποστολὴ — ἐκπροσωπεῖ τοιοῦτους σκοποὺς προσαρμογῆς πρὸς τὴν δυτικὴν νοστροπίαν. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ υποθέσῃ, ὅτι ὁ ἰσλαμισμὸς θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀφομοιώσῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὴν τεχνολογικὴν ἐποχὴν, ὥστε ἡ τεχνικὴ νὰ μὴ ἐμφανίζηται πλέον ὡς τι ξένον καὶ νὰ δύναται νὰ ζήσῃ μετ' αὐτῆς. Ὁ ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ π.χ. ὑπὲρ τῶν πτωχῶν φόρος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὰς οὕτω καλουμένας 5 στήλας τοῦ ἰσλάμ, ἐκλαμβάνεται ἐσχάτως ἐκ μέρους τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἐκμοντερνισμού αὐτοῦ ὡς σοσιαλισμὸς καὶ συγχρόνως ὡς ἄρνησις τοῦ μαρξισμού.

Ὁ χριστιανισμὸς, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος ἐξετέθη εἰς τὴν ἱστορικὴν — ἐπιστημονικὴν κριτικὴν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πηγὰς του καὶ εἰς τὴν δογματικὴν του ἀνάπτυξιν, εὐρίσκειται σήμερον εἰς μίαν παγκόσμιον κρίσιν, ἡ ὁποία εἶναι εἰς τὸν καθολικισμόν διάφορος ἐκείνης τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου. Διὰ τὸν σύγχρονον καθολικισμόν ἡ Β' Βατικάνειος Σύνοδος εἶναι τὸ περαιτέρω ὄρατὸν σημεῖον μιᾶς βαθέως εἰσχωρούσης νέας σκέψεως καὶ μεταβολῆς. Ἐναυῦθα (εἰς τὸν καθολικισμόν) ὅπως καὶ εἰς τὸν προτεσταντισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ ἡ ἀπώλεια τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας, προσπαθεῖ τις νὰ ἐπιτύχῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ πρὸ παντὸς κοινωνικοῦ σκοποῦς.

Δὲν θὰ ἐπετρέπετο ὅμως εἰς ἡμᾶς κατ' αὐτὴν τὴν θεώρησιν τῶν πραγμάτων νὰ λησμονήσωμεν καὶ μίαν περὶ εὐδαιμονίας διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων ὡς εἶδος ὑποκαταστάτου θρησκείας, (ἐννοῶ δηλαδὴ) τὸν μαρξισμόν καὶ τὸν ἐκ τούτου προελθόντα κομμουνισμόν. Ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ μαρξισμὸς ἐπιθυμεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν θέσιν παραδοσιακῆς τινὸς θρησκείας εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι οὗτος, ὅπως πᾶσα γνησίᾳ θρησκεία, ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι μορφή ζωῆς καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπαιτεῖ ἀποκλειστικῶς ὁπαδοὺς διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐξαγγελθείσας ἀξίας

καὶ τοιουτοτρόπως καθίσταται ὁδηγὸς καὶ βοηθὸς εἰς τὴν ζωὴν. "Ὅπως εἰς ζώσας θρησκείας, πρέπει καὶ εἰς αὐτὸν νὰ διαμορφωθῇ καὶ νὰ ὀργανωθῇ ἡ ζωὴ δι' ἀνωτέρων ἀξιών κοσμικῆς βεβαίως ὑφῆς, ὡς κράτος, λαὸς καὶ κοινωνία, κατόπιν συγχρόνου ἀπωθήσεως ἄλλων πρὸ παντὸς προσωπικῶν ἀξιών καὶ προϋποθέσεων. "Ὅπως εἰς ὅλας τὰς γνησίας θρησκείας, προκαλεῖται καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐλπίς ὅχι εἰς ἓνα μέλλοντα παράδεισον, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἰδανικῆς ὑπερεθνικῆς καὶ ἄνευ τάξεων κοινωνίας. Ἀκριβῶς καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς ὠρισμένας θρησκευτικὰς ὀργανώσεις, οἱ πιστοὶ ὀπαδοὶ τοῦ μαρξισμού καὶ τοῦ κομμουνισμού εἶναι πλήρεις ἱεραποστολικοῦ ζήλου, ὀδηγοῦμενοι ὑπὸ μιᾶς περίπου ἐθνικῆς ἱεραποστολικῆς συναισθήσεως εὐθύνης ἐναντι ἄλλων λαῶν καὶ ὑπὸ μιᾶς ἐπιθυμίας, ὅπως ἐλευθερώσουν καὶ λυτρώσουν ὀπαδοὺς καπιταλιστικῶν κρατῶν ἀπὸ τυχοῦσαν ὀλεθρίαν δουλείαν.

Τελικῶς θὰ ἠθέλωμεν νὰ διατυπώσωμεν αἰτήματα καὶ νὰ ἐκφράσωμεν ἐλπίδας, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῶν θρησκειῶν κεῖνται ὡς μελλοντικοὶ σκοποὶ καὶ ὡς στόχοι ἐξελίξεως αὐτῶν. Ἐὰν αἱ θρησκείαι ἐπιθυμοῦν νὰ βοηθήσουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τοῦ παρόντος. Αὗται ὀφείλουν περαιτέρω νὰ καταστήσουν αἰσθητὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν νέον ἀξιοεπιθύμητον νόημα τῆς ζωῆς. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι ἡ σύγχρονος πολιτεία τῆς εὐημερίας οὐδὲν νόημα ζωῆς πραγματοποιεῖ, διότι μόνη ἡ κατάστασις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως δὲν δύναται δι-αρκῶς νὰ ἱκανοποιῇ τοὺς πλήρεις ἀξιώσεων ἀνθρώπους. Ὁδηγεῖ εἰς θανάσιμον ἀνίαν, ὅπως μάλιστα αἰσθάνεται αὐτὴν ὁ ἐκ τούτου τοῦ λόγου εἰς πάντοτε νέας ἐπιθυμίας φερόμενος ἀνθρώπος τοῦ μέσου ὄρου καὶ τῆς μάζης. Ἐπιβάλλεται ὅπως διὰ παντὸς τρόπου τὸ αἰώνιον ἀποβαίνη νοητὸν καὶ αἰσθητὸν ὑπόβαθρον τῆς ζωῆς. Πρέπει, ὡς ἐπληροφορήθημεν ἐκ τῶν νέων θρησκειῶν τῆς Ἰαπωνίας, νὰ ἀφυπνισθῇ νέα ἐλπίς εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἀντὶ τῆς σημερινῆς ἀμφιβολίας, ἡ ὁποία κατέστη τῆς μόδας. Μόνον οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ κατευθύνεται ἡ ζωὴ εἰς ἀξιόλογον μορφήν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν οὐχὶ σπανίως αἱ θρησκείαι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διαιρεθῇ ὁ κόσμος καὶ νὰ παραμείνη οὕτω διηρημένος. Αἱ θρησκείαι ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς ἀνταγωνιστὰς καὶ ἀντιμαχομένους ὀργανισμούς. Ἡ σύγχρονος περὶ θρησκείας ἔρευνα ἀπέδειξεν ἐν τούτοις, ὅτι ὅλαι αἱ θρησκείαι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι διάφοροι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἔχουν ἓνα οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικὸν κοινόν: "Ὅλαι αἱ θρησκείαι μαρτυροῦν περὶ μιᾶς, ὅπως πάντοτε, ὠλοκληρωμένης συναντήσεως μετὰ τῆς θείας πραγματικότητος καὶ ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν τὴν συνάντησιν. Ἐνεκα τῆς ὑπαρχούσης, ἀποδεικτῆς καὶ εἰς τὸ βάθος κειμένης ἐνότητος, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐμφανίζεται πανταχοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ μία ἐξωτερικὴ συνεργασία μετὰ τῶν θρησκειῶν, ἰδιαιτέρως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μεγάλα ἠθικοκοι-

νωνικά προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον καταδεικνύεται, ὅτι παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν διαφορὰς, ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἐν μεγάλη ὁμοφωνίᾳ ἡ ἰδέα μιᾶς ὁμοιομόρφου καὶ ὁμοτίμου ἀνθρωπότητος, ἡ ἀξιώσις μιᾶς ἰδεώδους καὶ ἐφ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀναφερομένης συμπεριφορᾶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ γνησίου ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας ὅλων τῶν συνανθρώπων. Εἰς ἓνα κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἔχουν εὖρει μέχρι τοῦδε γενικὴν ἀναγνώρισιν οὔτε ἡ ἰδέα περὶ ἀνθρωπότητος οὔτε τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δύνανται αἱ θρησκείαι καὶ οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι αὐτῶν νὰ καταστοῦν βοηθοὶ δι' ἐν καλύτερον μέλλον τοῦ κόσμου.

Τὸ αἶτημα μιᾶς συνεργασίας τῶν θρησκειῶν εἰς τὸ πεδῖον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ θὰ ὠδήγει ἀπ' αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ἐνότητα καὶ εἰς κοινὴν γλῶσσαν ἐν πνευματικῷ — θρησκευτικῷ διαλόγῳ μεταξὺ των. Ἡ ἐλπὶς διὰ μίαν τοιαύτην συνεργασίαν τῶν θρησκειῶν, ἡ ὁποία οὐδόλως θὰ ἐσήμεαινε διάλυσιν αὐτῶν, ἐκφράζεται εἰς πολυαρίθμους ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει ἤδη ὑφισταμένας ἐνώσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἠθέλομεν νὰ ἀναφέρωμεν μόνον ὀλίγας: Τῷ 1938 ἰδρύθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ «Παγκόσμιος Σύνδεσμος τῶν Ὁμολογιῶν», ὁ ὁποῖος θέλει νὰ προαγάγῃ τὴν ἀμοιβαίαν μεταξὺ τῶν θρησκειῶν ἀνταλλαγὴν. Ἐν Γερμανικὸν παράρτημα προσηρτήθη τῷ 1956 εἰς αὐτὸν τὸν παγκόσμιον σύνδεσμον τῶν θρησκειῶν. Ἄλλη ἔνωσις μὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τῆς δημιουργίας τ.ἔ. κοινότητος μεταξὺ τῶν θρησκειῶν, εἶναι ὁ «Διεθνὴς Σύνδεσμος δι' Ἐλεύθερον Χριστιανισμὸν καὶ Θρησκευτικὴν Ἐλευθερίαν». Παρομοίους σκοποὺς ἐπιδιώκουν τὸ «Παγκόσμιον Κοινοβούλιον τῶν Θρησκειῶν», «ἡ Παγκόσμιος Θρησκευτικὴ Ἐνωσις» καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἰνδίᾳ «Ἐνωσις ὅλων τῶν Θρησκειῶν».

Εἰς τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον τῶν Θρησκειῶν ἐν Σικάγῳ τῷ 1893 ὁ Ἰνδὸς φιλόσοφος καὶ μαθητῆς τοῦ Ramakrishna Vivekhananda ἐκάλεσε τὸν κόσμον τῶν θρησκειῶν νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν ἐνότητα αὐτῶν, νὰ ἐνοήσουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον καὶ νὰ ἐπιδιώξουν κοινούς σκοποὺς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς. Τοιοῦτοτρόπως αἱ θρησκείαι θὰ ὑπηρετοῦν καὶ εἰς τὸν ἕτερον μέγαν, διακαῶς ἐπιθυμητὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν εἰρήνην.

Ἀναμφιβόλως κατὰ τὸ παρελθὸν τινὲς τῶν μεγάλων θρησκειῶν ὑπηρετήσαν περισσότερο τὴν διχόνοιαν καὶ τὸν πόλεμον, παρὰ τὴν εἰρήνην ἐπὶ τῆς γῆς. Αἰτία τούτου ὑπῆρξαν αἱ προκαταλήψεις, αἱ ὁποῖαι σήμερον ἀπὸ τὰς μεγάλας θρησκείας ἔχουν ὑπερνικηθῆ. Αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς εἰρηνικῆς συμβίωσης τῶν ἀνθρώπων ἐκφράζει ἐνδεικτικῶς ἡ Ἰνδικὴ Bhagavadgita, ὅπου (11,13 καὶ ἐξῆς) λέγεται:

«Ὅποιος δὲν συμπεριφέρεται ἐχθρικὰ στίς ὑπάρξεις
μὰ φιλικὰ καὶ μὲ συμπάθεια,

ἐλεύθερος ἀπὸ φιλαυτία κι ἐγωϊσμό,
τὸ ἴδιο ὑπομονετικὸς μπροστὰ στὴ χαρὰ καὶ τὴ θλίψη,

μπροστὰ σ' αὐτὸν ὁ κόσμος δὲν πρέπει νὰ φοβᾶται
κι αὐτὸς δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τὸν κόσμο...
... αὐτὸς μοῦ εἶναι ἀγαπητός», (λέγει ὁ Θεός).

Ἀκριβῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιδιωκομένην ἀνάπτυξιν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἡ ἐνταῦθα ἐννοουμένη ἀνάπτυξις τῶν ἀνθρώπων σπουδαία προϋπόθεσις. Τεχνικὴ ἐξέλιξις ἄνευ ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως ὀδηγεῖ τελικῶς εἰς ἀπάνθρωπον καὶ ἄνευ εἰρήνης κόσμον.

Τελικῶς θὰ ἀναφερθῇ ἐνταῦθα ἐν αἴτημα, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν θρησκειῶν μεταξύ των εἶναι ὑψίστης σημασίας: ἡ ἀνεξιθρησκεία. Δι' αὐτοῦ δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἀπλῆν, ἐξωτερικὴν ἀνεκτικότητα (ἀνοχήν) ξένων θρησκειῶν καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν ὑποχρεώσεών των, ἀλλὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἄλλων θρησκειῶν ὡς γνησίων καὶ ἀξίων δυνατοτήτων πρὸς συνάντησιν μετὰ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀγίου. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη εἶναι δυνατὴ ὅταν γίνῃ συνειδητὴ ἡ ἀνωτέρω τονισθεῖσα ἐσχάτη ἐνότης πάντων τῶν θρησκειῶν. Ἡ συνείδησις τῆς ἐνότητος ταύτης εὔρεν ἐπιτυχήν καὶ ὠραίαν ἔκφρασιν εἰς παρομοίωσιν τοῦ ζέν-βουδδισμού, εἰς τὸ «Φεγγάρι τῆς ἀληθείας», ὅπου λέγεται ὅτι καίτοι τοῦτο ἀντανακλᾶται ἐπὶ διαφορετικῶν ὑδάτων, μολαταῦτα εἶναι τὸ ἴδιο φεγγάρι:

«Ἐνα καὶ τὸ ἴδιο φεγγάρι καθρεφτίζεται
σ' ὅλα τὰ νερά.

Ἄλλα τὰ φεγγάρια στὸ νερὸ
εἶναι ἓνα στὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ φεγγάρι».